

Seria MIRCEA TOMUŞ – MICROMONOGRAFII ALE
ROMANULUI ROMÂNESC

Respect pentru oameni și cărți

Editor: MIRCEA PETEAN

Tehnoredactare: DINU VIRGIL

Coperta: ION M. TOMUŞ

ISBN 978-606-799-172-7

DOI: 10.5281/zenodo.1130000

EAN: 9786067991727

Pagina de titlu: 100%

Format: 170x240 mm

Greutate: 300 g

Număr pagini: 120

Format tipărire: 100%

Format copertă: 100%

Format jaluze: 100%

Format spinesc: 100%

Format fundal: 100%

© Editura Limes, 2018

Str. Castanilor, 3

407280, Florești, jud. Cluj

Tel. fax: 0264 544109; 0723 / 194022

e-mail: edituralimes2008@yahoo.com

www.edituralimes.ro

ISBN 978-606-799-172-7

Mircea Tomuș

ROMÂNIA ASCUNSĂ ȘI ETERNĂ,
ÎN TREI IMAGINI NARATIVE

PARALELE:

*BALTAGUL, NOPȚILE DE
SÂNZIENE, OCHI DE URS,*

de Mihail Sadoveanu

LIMES

2018

Cuprins

Țara muntenilor, Patria <i>MORITEI</i> ,	
scena unei morți ca o înviere: <i>BALTAGUL</i>	5
România ascunsă, figurată în cuprinsul unei moșii boierești din ținutul Vasluiului:	
<i>NOPȚILE DE SÂNZIENE</i>	37
România înaltă într-o poveste de vânătoare, jertfă și viață: <i>OCHI DE URS</i>	56
 Addenda Țara de sub glie: <i>MORMINTE</i>	80
Note.....	91

Țara muntenilor, Patria *MIORIȚEI*, scena unei morți ca o înviere: *BALTAGUL*

Universul epic din romanul *Baltagul* este unitar: el nu se prezintă ca o „țară aparte”, definită, în primul rând geografic: țara muntenilor, cu precădere, crescători de oi, situată în partea muntoasă a Moldovei, de pe la curbura Carpaților, unde a fost situată varianta clasică a *Mioriței*, dar, în cazul de față, începând de pe la Tazlău, până la Vatra Dornei, unde este punctul ei limită, în Nord. Universul respectiv are și o anumită determinare istorică, pe de o parte, de o anumită precizie, care o poate așeza undeva în primul sfert al secolului XX, pe de alta, într-un vag mai degrabă an-istoric sau supra-istoric, ceva dinainte de istorie sau de deasupra ei.

Cum ar fi să fie firesc, cel dintâi element care ar trebui să ne solicite atenția, la orice nouă lectură a romanului *Baltagul*, ar trebui să fie chiar începutul lui, povestea aceea despre darurile pe care Creatorul le-a împărțit, la începuturile lumii, fiecărui neam în parte și despre neșansa specială a muntenilor la această împărțeală. De regulă, în interpretările critice, acest episod este mai puțin observat, iar dacă se face, totuși, vreo referire la el, este mai ales pentru a arăta că servește la declanșarea firului epic și la situarea narăriunii în anumite date de atmosferă. Se lasă, însă, de o parte, în acest fel, aspecte deosebit de importante; astfel, va trebui să se restituie, mai întâi, acestui fragment, demnitatea, ținuta și

importanță pe care le are: cu tot aerul lui de anecdotă arhaică, este cât se poate de limpede că, prin semnificația lui de substrat, fragmentul ține de trunchiul masiv și rămuros al textelor genezei; el este de felul genezelor speciale ale diversității neamurilor și popoarelor, explicată altădată prin aducerea în prim plan a factorului diferenței lingvistice în legenda Turnului Babel, dar, fiind o geneză specială, din trunchiul general și comun al genezei, el trasează un teritoriu încă și mai restrâns: de la geneza diferitelor neamuri și popoare în general, la geneza muntenilor ca neam aparte, în special; lor li se adresează Creatorul direct, dictându-le destinul și felul de a fi: *Rămânești cu ce aveți. Nu vă mai pot da într-adaos decât o înimă ușoară, ca să vă bucurați cu al vostru. Să vă pară toate bune; să vie la voi cel cu cetera; și cel cu băutura; și să aveți femei frumoase și iubete.* Dar nu numai atât: anecdota desprinsă din geneză și constituind ea însăși o geneză, mai întâi a diversității neamurilor și apoi a unuia anume, este tocmai treapta pe care se face intrarea în lumea și povestea cuprinse în roman.

De altfel, strategia narativă a acestui prim fragment este destul de complicată: formal, prima emisiune textuală pare a apartine eroului viitor al cărții, Nechifor Lipan, pentru ca, destul de curând, cititorul să realizeze că adevărata instanță de emisiune textuală este însuși Creatorul lumii. După care, „cuvântătorul” următor să fie însuși autorul, care precizează: *Povestea asta o spunea uneori Nechifor Lipan la cumătrii și nunți, la care în vremea iernii era nelipsit. Zicea el că ar fi învățat-o de la un baci bătrân, care fusese jidov în tinereță și binevoie Dumnezeu a-l face să cunoască credința cea adevărată.* După care, acest Nechifor Lipan intră din nou în rolul de emițător de text, reproducând una

din formulările antecesorului încușat înțelepciune: – *Nimene nu poate sări peste umbra lui*, ceea ce reprezintă o formulare pe cât de succintă, pe atât de relevantă, în concrețețea ei, a principiului individua-ținută, a cărei ascuțime trezește reacția nevestei lui care *înțelegea ceva, dar era bănuitoare ca orice femeie și deprinsă să sară la orice înțepătură*. De unde, reacția ei și un dialog între cei doi soți, unul „cu ghimpii”:

– *A fi cum spui, bădică: dar cel ce spune multe știe puține.*

– *Asta pentru cine-i? se răsucea Lipan.*

– *Asta-i pentru înțelepti și cărturari.*

– *Aşa? Şi, mă rog, cine-i înțelept și cărturar?*

– *Cine să fie? Întreabă-mă și nu ţi-oi putea spune.*

– *Mă, femeie, tu iar cauți pe dracu!*

– *Ce să-l cauti, că-i de față!*

Dar, prin această ultimă replică nu se face altceva decât că se întregește ceea ce s-ar putea numi Panteonul mitologic popular, cel care, cu perechea lui înalt contrastantă și complementară, veghează o lume întreagă, de data asta, lumea muntenilor pe care, în planul ei uman, am putea să-i spunem, civil, o domină figura lui Nechifor Lipan.

Deci, cu mult mai mult și cu totul altceva decât o simplă introducere în atmosferă sau pe calea fluxului narativ, începutul romanului, prin strategia lui narativă în diferite trepte succesive și întrepătrunse, cu diferite instanțe de emitere a textului, stabilește raporturi existențiale fundamentale: potrivit literei lui, în primul rând, lumea muntenilor este o lume născută și definită prin acțiunea unui principiu de geneză divină, iar muntenii sunt un neam în rând cu neamurile cunoscute ale lumii lui Dumnezeu; apoi, prin înaintarea pe treptele succesive alături de acestei strategii,

această lume, în ființa ei unică, se naște prin cuvântul unuia dintre protagoniștii ei, Nechifor Lipan, tocmai cel care va **Respon**ocupa un loc special în povestirea ce stă să înceapă, pentru ca știința despre facerea acestei lumi să provină, în amonte, dintr-o altă sursă, marcată cu un semn vizibil de identificare: de la un evreu creștinat, deci, pe de o parte, care a avut strânsa lui familiaritate cu credința veche, fundamentală, cea în care este cuprinsă știința și povestea despre nașterea cea mai de început a lumii și a lumilor, iar, pe de alta, s-a creștinat, adică a ajuns să i se arate și să împărtășească și credința nouă. Nechifor Lipan, fiind deținătorul final al poveștii, care are partea ei de taină, despre nașterea lumii lui din trunchiul comun al lumii întregi și deținând acest secret pe o linie de ascendență/descendență specială, este totodată și cel care pronunță câteva dintre legile de bază ale acestei lumi, cuprinse în ziceri care au sămburele lor de seriozitate în învelișul de zâmbet necesar: *Nimene nu poate sări peste umbra lui*, spune una din aceste ziceri; ceea ce, poate, vrea să spună că, într-o fatalitate firească, individualitatea umană este prizoniera unei identități unice, din care nu poate evada. Iar dialogul care urmează între Nechifor Lipan și soția lui, Vitoria, fixează elementele principale ale situației acestor două personaje, componente fundamentale și speciale ale lumii respective, fiecare în individualitatea ei.

Adăugând amănuntul, intervenit în relatare ceva mai târziu, că bărbatul avea obiceiul ca, din când în când, să-i tragă femeii câte o bătaie sau o bătaie ca aceea, pentru a-i scoate unii demoni, lucrurile primesc câștig în substanță. Ca în cosmogonile arhaice autohtone, Creatorul nu a fost singur în momentul creației, îl însoțea dublul său, Nefărtatul, cu acea trăsătură specific demonică, pe care alte cosmogonii o

accentuează mai mult și care stă la originea filonului demonic din întregul existenței. (1)

Nici Nechifor Lipan nu este singur în creația lumii romanului: după ce el o instituie, mai întâi, prin povestirea lui ca un zâmbet pe sub mustață, Vitoria, prin rememorarea în gând a soțului său și a poveștii lui preferate, declanșează cu adevărat, ca mamă esențială și deținătoare a firului, povestea ca atare: *Și de asemenea vorbe iuți, Vitoria, nevasta lui Nechifor Lipan, își aducea aminte, stând singură pe prispă, în lumina de toamnă și torcând. Ochii ei căprii, în care parcă se răsfrâangea lumina castanie a părului, erau duși de departe. Fusul se învârtea harnic, dar singur.*

Romanul se instituie, deci, prin instituirea unei lumi; o lume specială, dar întreagă, cu componente de lumină și umbră necesare, de sacralitate divină și demonism, în care naturalul domnește și se exercită în evidență: *Locuitori aceștia de sub brad sunt niște făpturi de mirare. Iuți și nestatornici ca apele, ca vremea; răbdători în suferință ca și-n ierni cumplete, fără griji în bucurii, ca și-n arșițele lui cuptor; plăcându-le dragostea și beția și dătinele lor de la începutul lumii, ferindu-se de alte neamuri și de oamenii de la câmpie și venind la bârlogul lor ca fiarele de codru – mai cu seamă stau ei în fața soarelui cu o inimă ca din el ruptă: cel mai adesea se dezmiardă și lucește – de cântec, de prietenie. Un preot de la munte, întâlnit în cale de Vitoria, completează tabloul propriului neam cu trăsături esențiale: Trebuie să spunem și să mărturisim că sunt între noi, muntenii, și oameni dintre aceștia crânceni, care-ți calcă dreptul tău, care-ți iau banul și nu-ți mai dau înapoi nimica. Apucători ca lupii – așa-s unii dintre ai noștri... Pe aceia i-a blăstămat Dumnezeu să fie răi, să prade așa cu uneltiri*

blajine ori să iasă cu toporul la drumul cel mare, să pălească pe gospodar în frunte și să-i răpească avutul.

Muntenii, râdea sfîntia sa, sunt ori aşa ca noi, cu bucurie și cu cântece, și aceștia toți avem s-avem intrare la rai – ori dușmani și căpcăuni – și aceștia, puțini căți sunt, au să se ieie de mână și-au să se ducă la Iad, la Caraoțchi! (2).

Disputând unul împotriva celuilalt laturile demonice ascunse și afirmându-și dominantele pozitive, dar păstrând mereu în substrat iubirea care-i legase definitiv, peste accidentele firii lor omenești, protagoniștii cei mai de seamă ai acestei lumi, Nechifor și Vitoria, se definesc unul pe altul și își definesc partiturile și rolurile speciale în universul care îi înglobează și pe care ei îl limitează. De la bun început este de observat că acest rol nu este unul oarecare; cel puțin Nechifor, prin statură, prin gesturi, prin comportament, se detașează ca un principiu dominator, de regență. Prin nașterea lui specială, urmată de un simulacru de moarte și de o nouă naștere, el își afirmă esența particulară și destinul special; (3) cele două nume pe care le poartă, Gheorghe mai întâi, și apoi Nechifor, sunt numele acestui destin. (4) El este cel care se impune lumii care l-a creat și pe care o domină, prin farmec și semetie: *Era un om vrednic și fudul [...] nu se uita la parale, numai să aibă el toate după gustul lui.* Un anume hangiu de pe numeroasele lui cărări îl evoca astfel: *Lui Nechifor Lipan, de câte ori poposea la mine și se aseza la fereastra asta – îi venea aşa un îndemn să facă un semn cu secarea împotriva demonului. Totdeauna mă sfădeam cu el și nu-l lăsam. Striga că vra să ieie și-un cofăiel de vin cu dânsul, și lăutarii. Cum auzeau una ca asta, țiganii*

fugeau și s-ascundeau după casă. [...] De hoți nu se temea: avea mare stăpânire asupra lor.

Este mai mult decât evident că bărbatul acesta își domina lumea cu o autoritate specială, hărăzită de destin și întreținută de farmec personal; el face legile: *Nechifor Lipan nu se arătase acolo ca în toți anii, după legea pe care el singur o întocmise...;* el exorcizează demonii cu puterea vinului și îi supune prin ascendență erosului: *plăcerea pe care o avea el să-și abată calul în preajma muierilor și să poposească lângă ele.* Cel puțin universul casnic al familiei și gospodăriei îl recunoaște ca pe o divinitate vie și regentă, dar prestigiul și funcția staturii sale dominatoare se difuzează prin influență în întreg cuprinsul lumii muntenilor, cărora le este ca o zeitate familiară, arătându-și farmecul și puterea după mersul anotimpurilor și al pasiunilor. Îl particularizează și-i semnalează prezența un detaliu vestimentar aparent lipsit de importanță, comun: o căciulă, dar o căciulă brumărie, vizibilă de departe și ușor identificabilă, care nu poate fi altceva decât substitutul contemporan a unul coif metalic și încă mai precis: al unui coif de argint, însemn limpede, pe scara istoriei, înapoi, al unei anumite regalități. Suveranitatea (regalitatea) lui Nechifor Lipan este fundamentată material, prin turma pe care o stăpânește, și exprimată cultural, prin rolul pe care îl are în acest univers, care este o țară. (5) Vitoria îi este perechea complementară, atașată de el cu puterile unei legalități mai presus de acelea omenești. Femeia este doamna-sclavă a acestei perechi și, dacă bărbatul ei face sau inspiră legea, ea este cea care o aplică fără crâncire și veghează la perpetuarea ei. Vitoria este regina-mamă, care asigură interregnul: îl pregătește pe succesor, iar pe odrasla feminină o expediază la mănăstire,

după codul cultural al regalității. Concentrata partitură a relațiilor ei cu fiica Minodora aproape că nu cuprinde nici o literă ~~în dincolo de~~ această poruncă a respectului tradiției: *Acum vă strâmbați una la alta și nu vă mai plac catrința și cămașa; și vă ung la inimă lăutarii când vă cântă câte-un valj nemțesc... Nici eu, nici bunică-ta, nici bunică-mea n-am știut de acestea – și în legea noastră trebuie să trăiești și tu. Altfel îți leg o piatră de gât și te dau pe Tarcău. [...] Si să nu te mai prind că dai gunoiul afară, în fața soarelui, cum ai făcut azi, că îți pun la gât două pietre de cinci oca. N-ai mai învățat rânduiala? Nu mai știi ce-i curat, ce-i sfânt și ce-i bun de când îți umblă gărgăuni prin cap și te cheamă domnișoară! [...] Să faci bine, domnișoară, să-ți vezi de rânduielile tale de fată mare, să-ți bați și să-ți scuturi perinile și lăicerele de zestre căci, în cășlegile ce vin, am de gând să te mărit. Oi găsi eu un român așezat, cu casă nouă în sat și oi la munte... (6)* La care fata nu poate răspunde decât pretinzând, pentru viață ei, minimul, care este și esențialul: – *Mămucă, să nu mă dai după bătrân și urât, ca să mă bucur și eu de viață, cum te-ai bucurat și dumneata.* Și de ce anume să nu vrea Minodora după urât și după bătrân? Ea, care este nubila perfectă și reprezentativă a acestei lumi, purtătoarea ei de sens descendent în eternitate, pe linie feminină, cum o și înfățișează portretul elocvent, asamblat din elemente precumpărător firești, pe care romancierul i-l face: *Fata se arată sprintenă, cu cămașa albă și catrința vârstată cu roșu. Purta părul împletit în cunună, fără niciun fel de brobadă, după rânduiala fecioarelor. Era desculță...* Instinctul ei ager îi spune că, împreună cu cel frumos și Tânăr, Minodora va putea realiza și ea acea pereche dominatoare, prin puterea tinereții și

frumuseții, asupra unui univers, care înseamnă, de fapt, a se bucura de viață precum se bucurase și mama ei.

Dacă, din perspectiva fetei, Vitoria se arată gardianul sever al tradiției, din cea a băiatului, a lui Gheorghită, cel care moștenește numele de luptător al tatălui său, dar nu este încă deplin maturizat ca să servească acest nume după cuviință, prin înțelegere și faptă, ea își arată mai mult puterile de fărmăcătoare; recunoaștem, aici, ușor, funcția magică a acestui rol care, în ochii fiului ei, *cunoaște gândul omului, [...] hotără și vremea. [...] Dacă-i într-adevăr vrăjitoare, cugeta el, apoi eu mănânc și ea prinde puteri. [...] Dar deodată, privind la ochii ei, avu înțelegerea că ea demult bănuiește toate. Nu pieziș numai bănuiește, ci știe tot. În conformitate cu dificultățile unei lumi complicate și ascunse, Vitoria deține autentice puteri de clarviziune. Cât era el de boier și de fudul – spune autorul despre un reprezentant al puterii statului – ea și cucoana Maria îl putea vinde și răscumpără, jucându-l pe degete, cu tot cu doftor, cu tot cu Bogza și Cuțui și cu tot cu nevestele lor.* Înțelegerea ei este o înțelegere specială, pe raza de lumină a adevărurilor ascunse și fundamentale: prețul deosebit al acestei înțelegeri este arătat, în întreaga lui dimensiune, prin vechiul procedeu de inversare a valorilor care a făcut, încă la antici, dar și în concepția arhaică populară, din nebunie și prostie, adevărate nume ale înțelepciunii și puterii de înțelegere: *Văd că toți sunteți cu cap și cu învățătură. Numai eu îs proastă.* Poza ei cea mai caracteristică, însă, este tocmai aceea prin care omul cel mai vechi al acestor pământuri a reprezentat puterea și concentrarea gândului: *Nevasta mortului stătea umilită într-un colț al odăii, cu coatele pe genunchi, cu fruntea în palme.* Pentru ca statul ei esențial, în universul care o